

УДК 339.7+336(100)(075.8)

ПОЛЧАНОВ А.Ю.

м. Житомир

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІСЛАМСЬКИХ ФІНАНСІВ В СВІТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретичних та методологічних основ розвитку ісламських фінансів.

Питання ісламських фінансів розглядалось в працях багатьох науковців, проте їх глобальна роль в сучасних ринкових умовах є недостатньо дослідженою. Досліджено суть, особливості та розкрито економічний зміст ісламських фінансів.

Розглянуто сучасний стан розвитку ісламських фінансових інститутів, за результатами проведеного аналізу визначено ключові проблеми функціонування фінансових систем країн зони поширення ісламу.

Ключові слова: фінанси, іслам, фінансові інститути.

Аннотация. Статья посвящена исследованию теоретических и методологических основ развития исламских финансов.

Вопрос исламских финансов рассматривался в трудах многих ученых, однако их глобальная роль в современных рыночных условиях недостаточно исследована. Исследована суть, особенности и раскрыто экономическое содержание исламских финансов.

Рассмотрено современное состояние развития исламских финансовых институтов, по результатам проведенного анализа определены ключевые проблемы функционирования финансовых систем стран зоны распространения ислама.

Ключевые слова: финансы, ислам, финансовые институты.

Abstract. The paper is aimed at the development of the theoretical and methodological provision of Islamic finance evolution.

The issues of Islamic finance are seen in the works of many researchers, however the global role of Islamic finance in the current economic conditions is not enough investigated. The nature of Islamic finance has been researched, the essentials developed, the features formed, the economic matter of Islamic finance has been justified.

The current state of Islamic financial institution activity in the world have been overviewed, based on the results of analysis the author have highlighted the key problems of Islamic finance system functioning.

Key words: finance, Islam, financial institution.

Постановка проблеми. Економічна нестабільність та пов'язані з нею банкрутства як міжнародних компаній, так і вітчизняних підприємств негативно впливають на фінансову безпеку кожного члена суспільства та держави в цілому. Пошук шляхів гармонізації існуючих економічних суперечностей передбачає вивчення зарубіжного досвіду організації фінансових відносин, а саме в країнах поширення ісламу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ісламської фінансової моделі знайшло своє відображення в працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Значний внесок у розвиток даного питання здійснили Беккін Р.І. (комплексне дослідження ісламської фінансової системи у дисертації “Исламские финансовые институты и инструменты в мусульманских и немусульманских странах: особенности и перспективы развития” [3]), Журавльов А. Ю. (вивчення особливостей функціонування ісламських банків в монографії “Теория и практика исламского банковского дела” [9]), Павлов В. В. (дослідження ринку ісламських

банківських послуг в умовах глобалізації в дисертації “Международный рынок исламского банковского капитала: становление и перспективы развития” [18]) та ін. Разом з тим недостатньо розробленим залишається питання участі ісламських фінансових інститутів у розвитку глобальної фінансової системи та подоланні наслідків світової економічної кризи зокрема.

Метою статті є дослідження особливостей ісламської фінансової моделі та її ролі у світі.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтовне дослідження феномену ісламських фінансів є неможливим без вивчення сутності економічної категорії “фінанси”. Серед радянських дослідників, що мають беззаперечний вплив на сучасну вітчизняну фінансову думку, існували дві концепції фінансів – розподільча (розподільна) та відтворювальна, відмінність між прихильниками яких полягала в тому, що останні “до фінансів відносили не тільки грошові відносини, пов'язані з рухом вартості в процесі формування і використання грошових фондів, але й відносини еквіва-

лентного обміну" [10, с. 109]. При цьому, в обох випадках головна увага приділялась вивченню суспільних фінансів (радянських фінансів, фінансів СРСР, соціалістичних фінансів) та їх ролі в економічному розвитку.

Разом з тим в західній фінансовій думці значна частина праць приділялась також дослідженню корпоративних фінансів. Свідченням результативності здобутків в цій галузі є присудження Нобелівської премії з економіки, зокрема, таким вченим, як Д. Тобіну ("За аналіз стану фінансових ринків і їх впливу на політику ухвалення рішень у сфері витрат, на становище з безробіттям, виробництвом і цінами", 1981 р.), Г. Марковіцу ("За створення теорії вибору портфельних інвестицій", 1990 р.) та Г. Міллеру ("За фундаментальний внесок у теорію фінансування корпорацій", 1990 р.), М. Скоулзу ("За розробку нового методу визначення вартості "вторинних" (похідних) паперів", 1997 р.) та Р. Мергону ("За роботи з ціноутворення на опціони і пасиви корпорацій", 1997 р.), Дж. Акерлофу, М. Спенсу та Д. Стігліцу ("За аналіз ринків з несиметричною інформацією", 2001 р.) [7, с. 131-135].

Розгляд сутності фінансів в сучасних зарубіжних виданнях економічної тематики нерозривно пов'язаний з питаннями бізнесу, фінансового менеджменту, функціонування фінансових ринків, тощо.

В сучасній вітчизняній фаховій літературі також відсутня єдність в розумінні економічного змісту "фінансів". На думку О. Д. Василика, "фінанси слід розглядати як економічну категорію, що відображає створення, розподіл і використання фондів фінансових ресурсів для задоволення потреб господарської діяльності, надання різноманітних послуг населенню з боку держави, забезпечення виконання державою її функцій" [5, с. 7].

Схожою є точка зору В. В. Венгера: "фінанси – це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язано з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту з метою формування і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів для виконання функцій і завдань держави" [6, с. 12]. В центрі такого підходу знаходиться держава та її фінансові потреби, при цьому автори не враховують інтереси інших суб'єктів фінансових відносин (підприємств, населення), і тому таке визначення є неповним.

Опарін В. М. визначає фінанси як "сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов і національного багатства" [17, с. 5]. Близьким за зміст до даної дефініції є визначення колективу дослідників на чолі з Г. Г. Кірейцевим: "фінанси – це економічні відносини, що існують у сфері грошового обігу й обслуговують рух гро-

шових потоків", при чому цей рух не завжди є еквівалентним [1, с. 8].

В умовах ринкової економіки, на думку С. Л. Лондара, фінанси є "відповідним чином регульовані потоки коштів, які циркулюють у національній економіці і забезпечують здійснення процесів формування, розподілу, перерозподілу ВВП, а також національного доходу та національного багатства" [15, с. 45].

Згідно з запропонованою С. П. Захарченковим концепцією сутності фінансів останні "проявляючись у формі грошових відносин, за своїм змістом є цілеспрямованим рухом мінової вартості капіталу в грошовому виразі, що має знаковмісний в часі характер" [11, с. 51].

Найбільш ґрунтовною, на нашу думку, є позиція В. М. Федосова, який визначає фінанси як "економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для виконання функцій та завдань господарюючих суб'єктів, а також будь-якої фізичної особи й суспільства загалом й забезпечення умов розширеного відтворення" [23, с. 4].

Таким чином питання сутності фінансів є досить дискусійним і у більшості випадків в основі їх змісту покладено економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом та використанням грошових фондів на макро- та мікрорівнях. На цих рівнях і виникає конфлікт інтересів економічних суб'єктів, що породжує суттєві економічні проблеми. Саме досягнення соціальної справедливості та рівності при розподілі багатства в суспільстві є ключовим в концепції ісламських фінансів.

Серед основних причин становлення ісламської економічної доктрини та відповідних їй фінансових положень відносять [8, с. 158]:

- звільнення від колоніального гніту, що обумовило розвиток національної ідеї в економічній, політичній та культурних сферах;
- прихильність більшої частини мусульманського населення до впровадження в економіку ісламських принципів, що забезпечують соціальну справедливість в суспільстві;
- неспроможність економічних систем західного типу забезпечити ефективність економічного розвитку держав, зокрема і мусульманських;
- зростання ефективності впровадження на глобальному рівні ісламських фінансових інструментів, що мають місце в діяльності ісламських банків.

Бертільо Ю. (Julius B. Bertillo) з Відкритого арабського університету та Саландо Ю. (Josefina Bertillo Salando) з Оманського коледжу менеджменту та технологій у спільному дослідженні "Principles and Practice of Islamic Finance Systems" виділяють 5 базових принципів ісламських фінансів [27, с. 10]:

1. **Заборона позичкового відсотку.** Заборона позичкового відсотку часто вважається центральним в

ісламській банківській системі. Наполягання на дотримання цього правила є похідним як від уривків з Корану, так і вчення Мухаммеда. Відповідно до цього практика сучасного банкінгу безпосередньо суперечать принципам ісламу, які суворо забороняють риба (відсотки або лихварство).

2. Розподіл прибутків та збитків. Дане положення впливає з принципу Мудараба, що домовленість між двома або більше сторонами, в якій одна зі сторін надає капітал іншій для здійснення виробничої діяльності з наступним поділом прибутку у наперед обумовленій пропорції. Незважаючи на те, що всі ризики, пов'язані з можливими збитками або банкрутством несе власник капіталу, його участь в управлінні фірмою мінімальна. У разі збиткової діяльності втрати підприємця виражаються тільки у витраченому часі та праці, тим не менше, він може бути притягнутий до відповідальності, якщо буде доведено, що збитки виникли внаслідок його некомпетентності, недбалості або навмисних дій. Фактично, сторона, що надала капітал, є власником підприємства, в той час як інша – його керуючим [13].

3. Розподіл ризиків. Іслам засуджує будь-які форми експлуатації, в тому числі і економічні. Позичковий відсоток виступає як несправедливий та експлуаторський інструмент, через який кредитор забезпечує отримання прибутку, в той час як позичальник може зазнати збитків. В практиці ісламського банкінгу ризики втрати капіталу розподіляються між кредитором та позичальником.

4. Заборона спекулятивних операцій та азартних ігор. Відповідно до цього поза законом є всі види азартних ігор та операції, пов'язані з невизначеністю. Надмірний ризик і невизначеність в угодах, які призводять до виграшу однієї сторони за рахунок необізнаності іншої називають Гарар.

Якщо в якому-небудь контракті присутній подібний елемент, контракт визнається недійсним. До таких договорів відносяться ті, що містять двозначні положення або умови яких залежать від настання або ненастання певної події. Також під категорію Гарара підпадають угоди, які передбачають купівлю-продаж товару, який під час укладення угоди не знаходиться у володінні продавця (незібраний врожай, невиловлена риба, товари, що знаходяться в дорозі), купівлю-продаж товару без вичерпної специфікації, продаж товару без пред'явлення існуючих дефектів або без зазначення точної ціни, продаж безнадійно хворої тварини і т.д.

З Гараром тісно пов'язане поняття Майсір, що означає будь-яку діяльність, спрямовану на отримання прибутку без продуктивного вкладення ресурсів, тобто невиробничий дохід. Серед прикладів угод, що містять гарар і майсір, можуть служити опціони, ф'ючерси, договори страхування та хеджування, гра на біржі або в казино [22].

5. Заборона неетичного використання коштів. Забороненими є діяльність пов'язана з виробництвом

алкоголю, азартними іграми, наркотиками та інші соціально безвідповідальні інвестиції.

Розвиток ісламських фінансів пов'язують з утворенням суттєвого позитивного сальдо торговельного балансу ісламських країн-експортерів нафти протягом 1973–1974 рр. та 1979–1980 рр., що зберігалось і надалі, тим самим підвищуючи конкурентоспроможність країн Перської затоки. Інтеграційні процеси між ісламськими країнами проходять швидше, ніж у Європі, що пов'язано із відсутністю мовних і культурних бар'єрів, приблизно однаковими ресурсними можливостями й економічними потенціалами країн, схожими проблеми, що виникають при розвитку економік за законами шаріату і т. д.

Перший ісламський ощадний банк-каса Mit Garm Bank виник у Єгипті в 1963 р. Він обслуговував периферійні райони країни, використовуючи збереження населення для видачі кредитів на основі спільної участі. Тоді ж подібний ісламський банк з'явився у Малайзії, аби мусульмани могли відкладати на хадж. Але фактичним початком розвитку ісламських банків вважається 1975 рік, коли в Саудівській Аравії був створений Ісламський банк розвитку, а в Об'єднаних Арабських Еміратах – Ісламський банк Дубаю [21, с. 14].

Центрами ісламських фінансів є такі країни (рис. 1) [14, 20]:

1. **Іран**, де взагалі немає банків західного типу. У 2009 р. на іранські банки припадало 40% загальних активів 100 найбільших ісламських банків, а Bank Melli Iran вважається найбільшим серед них. На Іран припадає \$235 млрд. ісламських фінансових активів. Згідно із рейтингом Top 500 Islamic Finance Institutions журналу The Banker, сім із перших 10 позицій займають іранські фінансові установи;

2. **Саудівська Аравія та ОАЕ**, на які припадає більше половини ісламських банківських активів країн Ради зі співробітництва країн Перської затоки;

3. **Бахрейн**, де сконцентровано найбільшу кількість ісламських банків – 35;

4. **Малайзія**, яка вважається інноваційним центром мусульманського фінансового світу (яскравим прикладом чого є новостворена спеціальна офшорна зона Лабуан) і випереджає в розвитку цієї сфери країни Перської затоки практично на десятиліття. Сьогодні в Малайзії є п'ять банків, які надають винятково ісламські фінансові послуги, а 14 іноземних банків, серед яких HSBC, Oversea-Chinese та Standard Chartered, пропонують послуги, які відповідають законам шаріату.

Протягом останніх десятиріч спостерігається активна експансія ісламських фінансових інститутів на ринки провідних країн світу. Перші такі структури були зареєстровані у Швейцарії ("Islamic Banking System International Holding") та Люксембурзі ("Islamic Finance House"). У 1982 р. саудівська інвестиційна компанія "Al-Baraka Investment Company"

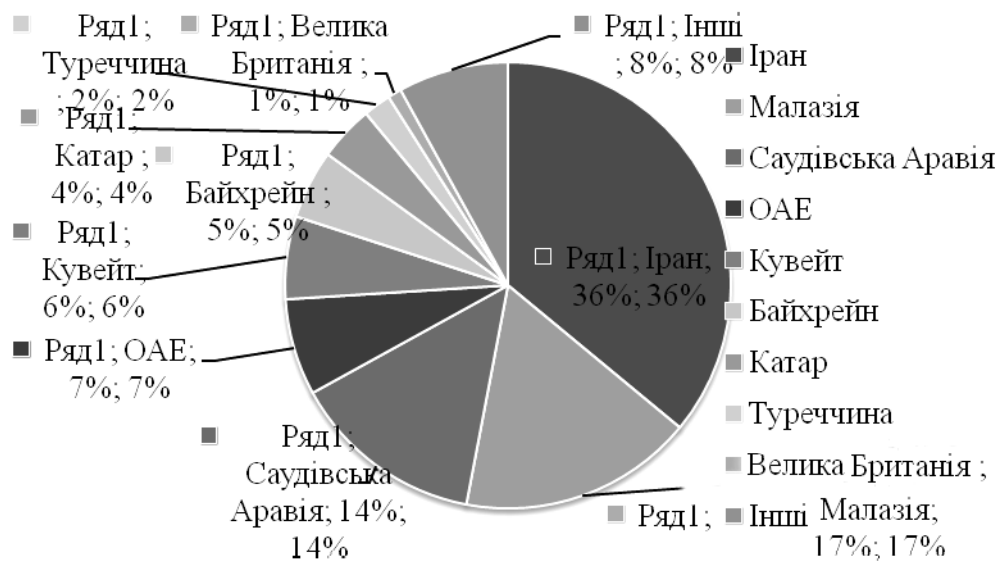

Рис. 1. Розподіл активів фінансових інститутів за підсумками 2011 року у розрізі країн [26]

придбала у Великобританії "Hargrave Securities" – організацію, яка мала ліцензію на здійснення діяльності по залученню вкладів населення. Згодом на її основі був створений ісламський банк "Islamic Bank of Britain", який у 2004 р. випустив свої акції на Лондонській фондовій біржі [16].

За межами країн поширення ісламу ісламські фінансові установи функціонують у формі інвестиційних компаній та фінансових груп. Перший ісламський банк на теренах країн СНД було створено в 2000 році – "Бадр-Форте Банк", що здійснював переважно фінансування торгівлі з країнами Азії та Африки.

В країнах СНД перший ісламський банк було відкрито у 2000 р. у Росії – "Бадр-Форте Банк", що здійснював переважно фінансування торгівлі з країнами Азії та Африки (до призупинення дії банківської ліцензії у грудні 2006 р.). Казахський "Банк ТуранАлем" (БТА) активно здійснює залучення ресурсів і фінансування із використанням ісламських інструментів. Зокрема у липні 2007 р. відбулося синдиковане запозичення на ринках Близького Сходу і Малайзії обсягом \$250 млн. На початку 2009 р. були прийняті поправки до казахського законодавства, що дозволили працювати з інструментами ісламського фінансування. Крім того у 2009 р. влада Казахстану заявила, що Міністерство фінансів за допомогою банку HSBC вперше в історії країни випустить ісламські облігації сукук.

Світовий ринок ісламських фінансових послуг, за оцінками аналітиків TheCityUK, збільшився у 2012 році на 20%, тобто до 1460 млрд. дол. США, і при таких темпах зростання до кінця 2014 року обсяг активів фінансових інститутів може перевищити 2 трлн дол. США (рис. 2).

В ісламському фінансовому секторі спостерігається значна концентрація капіталу саме у банківській системі (табл. 1).

В той же час значний науковий інтерес становить діяльність ісламських страховиків, обсяг страхових внесків яких динамічно зростає (рис. 3). З позиції мусульманських правознавців традиційне страхування суперечать нормам шаріату [25, с. 4], причиною чого є наявність в страхуванні вже згаданих елементів невизначеності (Гарар), лихварства (Ріба) та азарту (Мейсір) [4, с. 32]. Враховуючи об'єктивну необхідність надання страхового захисту в країнах, де більшість населення сповідують іслам, та положення мусульманського права, використовують такафул, що в перекладі з арабської означає "взаємне надання гарантій" [4, с. 21], що досить часто використовується в якості синонімів таких понять як "ісламське страхування" або "ісламська модель страхування".

Такафул передбачає розмежування акціонерів такафул оператора, що здійснює управління такафул фондом, та власне учасників цього фонду, розміщення коштів страхових резервів у дозволені шаріатом напрями та нагляд за діяльністю компанії спеціально створеного органу – шаріатської ради.

Найближчим часом діяльність ісламських фінансових інститутів може бути поширена і в Україні, особливо з огляду на їх активізацію в СНД. Водночас, комерційні банки, здатні створити відповідні структури на Півдні України та в Криму, де проживає чимала мусульманська община, сьогодні ще не готові прийняти ісламський банкінг. Тому є ризик, що ця маркетингова ніша тривалий час буде незаповненою відповідним видом послуг [21, с. 14].

Прихід капіталу з мусульманських країн у фінансовий сектор України є питанням часу – інтернаціоналізація господарювання в різних сферах є тому підтвердженням. Після останньої кризи стає очевидним, що отримувати додаткові ресурси із західних

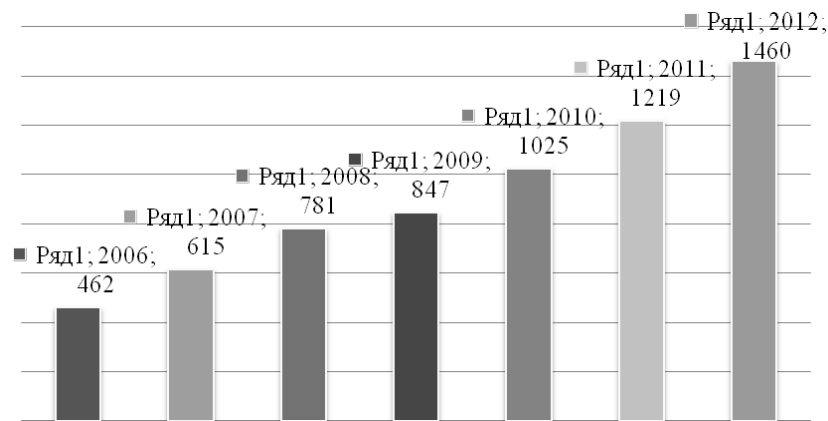

Рис. 2. Активи ісламських фінансових інститутів у 2006-2012 роках, млрд. дол. США [26]

Таблиця 1

Активи провідних ісламських фінансових установ протягом 2008-2012 рр. [26]

Установи	Роки					темп приросту 2012/2008, %
	2008	2009	2010	2011	2012	
Банки	720	777	943	1105	1326	+ 84,2%
Інвестиційні фонди	51	54	58	62	74	+45,1%
Страховики	8	13	21	26	31	+287,5%
Інші	1	3	3	26	28	+2700,0%
Всього	781	847	1025	1219	1460	+86,9%

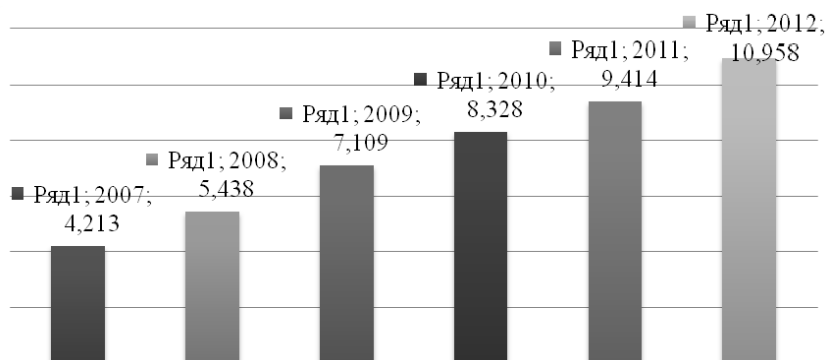

Рис. 3. Обсяг страхових внесків до ісламських страхових компаній в світі протягом 2007–2012 рр., млрд. дол. США [24]

ринків на фіксованій кредитній основі стає все більш проблематичним.

Незважаючи на значні успіхи виділяють і проблеми функціонування ісламської фінансової системи:

1) низький рівень капіталізації – середній розмір капіталу переважної частини ісламських банків не перевищує \$25 млн. – порівняно із західними банками [20, с. 5];

2) уніфікація застосовуваних фінансових інструментів, переважання великих, зокрема сімейних, власників-інвесторів у акціонерних капіталах, відсутність дрібних власників і спекулянтів, що свідчить про закритість та обмежену ліквідність ринків, де використовується ісламська фінансова модель;

3) ускладнений доступ до бізнес-інформації, що обмежує можливості проведення зацікавленою стороною аналізу якості фінансового менеджменту

ісламських фінансових установ, їх ризиків і структури активів. К. Рогофф зауважив, що “основною причиною, чому дефолт Dubai World був таким шокуючим, полягала у недостатності даних про фінанси ОАЕ” [19, с. 24]. Так наприкінці 2009 р. державна корпорація Дубаю “Dubai World” оголосила про призупинення сплати боргів обсягом 26 млрд. дол.;

4) брак належної нормативної бази, яка повинна враховувати вимоги діяльності в рамках фінансової системи іншої країни й водночас відповідати нормам шаріату [14, с. 15];

5) відсутність єдиних органів для керування ісламськими фінансовими інститутами, окрім Малайзії, де була створена Національна рада із Шаріату [12].

Відповідно до цього ісламські фінанси є особливим видом економічних відносин, пов’язаних з форму-

ванням, розподілом і використанням фондів грошових коштів з урахуванням положень мусульманського права та національних особливостей країн зони поширення Ісламу.

Висновки. Дослідження теоретичних та практичних аспектів функціонування фінансових систем країн зони поширення ісламу та їх глобального впливу покликане подолати низку актуальних соціально-економічних проблем. Альтернативні підходи до організації фінансових відносин та взаємодії їх учасників є відображенням культурних, релігійних, економічних та політичних традицій.

Подальша розробка даного питання передбачає вивчення конкретних напрямів адаптації даної моделі до вітчизняної практики та формування на відповідних рекомендацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балаева Х. Страхование в Исламе / Х. Балаева // Роль финансовой системы в преодолении глобального экономического кризиса: Сборник научных трудов студентов факультета финансово-кредитных и международных экономических отношений / Под ред. проф. В.Г. Шубаевой. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 220 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://elibrary.finec.ru/materials_files/341517330.pdf
2. Беккин Р.И. Исламские финансовые институты и инструменты в мусульманских и немусульманских странах: особенности и перспективы развития: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук: специальность 08.00.14 "Мировая экономика" / Р.И. Беккин. – М.: Институт Африки РАН, 2009. – 50 с.
3. Беккин Р.И. Страхование в мусульманском праве: теория и практика / Р.И. Беккин. – М.: Анкил, 2001. – 152 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.mgimo.ru/files/15618/15618.pdf>
4. Василик О.Д. Теорія фінансів. – К.: НІОС – 2000. – 416 с.
5. Венгер В.В. Фінанси / В.В. Венгер. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 432 с.
6. Економічний олімп: лауреати Нобелівської премії з економіки 1969-2009 рр.: бібліогр. покажчик / ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"; уклад.: Т.О. Коноваленко, Р.О. Вайтешонок, І. Ю. Бойко; наук. ред. Т.В. Куриленко. – К.: КНЕУ, 2010. – с. 148.
7. Євдокимов В.В. Розвиток бухгалтерського обліку в умовах глобалізації: ісламська модель: монографія / В.В. Євдокимов, С.Ф. Легенчук, Д.О. Грицишен; Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир: ЖДТУ, 2012. – 419 с.
8. Журавлев А.Ю. Теория и практика исламского банковского дела / А.Ю. Журавлев. – М.: Институт востоковедения РАН, 2002. – 243 с.
9. Захарченко С.П. Обґрунтування концепції дослідження сутності фінансів / С.П. Захарченко // Фінанси України – 2009. – № 9. – С. 108-114.
10. Захарченко С.П. Финансы как целенаправленное движение меновой стоимости капитала / С.П. Захарченко // Бизнес Информ – 2010. – № 7. – С. 48-54.
11. Исламский банкинг в Малайзии [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.islam.ru/pressclub/smi/qurgofin/>
12. Ісламські фінанси: Принципи і сучасні тенденції [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://islam.in.ua/4/ukr/full_articles/5623/visibletype/1/ ForceParentID/5623/TemplateName/articles_print/ParentIndexName/articles_id/index.html
13. Корнеев В. Особенности деятельности та фінансові інструменти ісламських банків / В. Корнеев // Вісник НБУ. – 2008. – № 9. – С.14–16.
14. Лондар С.Л. Вхождение України у світовий економічний простір та трансформація фінансових визначень / С.Л. Лондар // Фінанси України. – 2006. – № 5. – С. 39-50.
15. Лондон – столиця ісламських фінансів [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://islam.com.ua/news/5074/#>.
16. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія) / В.М. Опарін. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
17. Павлов В.В. Международный рынок исламского банковского капитала: становление и перспективы развития: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра экон. наук: 08.00.14 [Ин-т Африки РАН]. – М., 2004. – 26 с.
18. Рогофф К. Пределы возможностей Дубая / К. Рогофф // Инвестгазета. – № 48. – С. 24
19. Семенова Е. Особенности и перспективы развития исламской банковской деятельности / Е. Семенова // БИКИ. – 2007. – № 13. – С. 4–5.
20. Чугасв О.А. Ісламський банкінг та його фінансові інструменти в контексті концепції потенційної моделі фінансової системи / О.А. Чугасв, А.В. Чередниченко // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 3-4. – С. 13-16.
21. Що відрізняє ісламську економіку від усіх інших? [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://islam.in.ua/4/ukr/full_articles/5526/visibletype/1/ ForceParentID/5526/TemplateName/articles_print/ParentIndexName/articles_id/index.html
22. Юхименко П.І., Федосов В.М., Лазебник Л.Л. та ін. Теорія фінансів./ За ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К., 2010. – 576 с.
23. Global Takaful Insights 2013. Finding growth markets http://emergingmarkets.ey.com/wp-content/uploads/downloads/2013/10/EY_Global_Takaful_Insights_2013_EG0139_9Oct13.pdf
24. Insurance in emerging markets: overview and prospects for Islamic insurance / Swiss Re // Sigma. – 2008. – № 5. – 52 p. [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://media.swissre.com/documents/sigma5_2008_en.pdf
25. Islamic finance [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.thecityuk.com/assets/Uploads/Islamic-finance-2013-F.pdf>
26. Julius B. Bertillo Principles and Practice of Islamic Finance Systems / Julius B. Bertillo, Josefina Bertillo Salando [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://papers.ssrn.com/>